

- excise duty and on the holding, movement and monitoring of such products., Official Journal L 076, 23/03/1992 P. 0001 — 0013.
8. Waters M. Globalization. L. — N.Y., 1995. — P. 3.
 9. Толстопятечко Г. П. Податкове право ЄС: Навч. посіб. / ОНЮА. — Одеса, 2004. — С. 85.
 10. Ліпиченко С. М. Проблеми нормативного регулювання непрямих податків у Європейському Союзі // Митна справа. — 2001. — № 6. — С. 81.
 11. Терьохін С. Сумні результати десятиріччя // Уряд. кур'єр. — 2002. — № 38. — С. 17.
 12. Фіскальна політика у Європейському Союзі. Серія «Європа у русі» / Бюро офіц. публікацій ЄС. — Люксембург, 2000. — С. 15.

УДК 341.96:347.7

*О. В. Ніколаєнко,
аспірантка ОНЮА*

ІНСТИТУТ «NEGOTIORUM GESTIO» ТА ЙОГО РЕЦЕПЦІЯ В СУЧАСНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ

Актуальність теми. Чітко виголошений Україною курс на входження найближчим часом в Європейське співтовариство зумовлює необхідність адаптації вітчизняного законодавства до європейського. Передусім, це стосується галузі цивільного права, яке торкається широкої сфери відносин за участі фізичних та юридичних осіб. Причому, якщо стосовно договорів існує низка спеціальних міжнародних актів, то зобов'язання, що виникають не на підставі договорів, а подібних до них юридичних фактів (зокрема, на підставі negotiorum gestio — ведення справ без доручення) регулюються лише на рівні національного законодавства, що зумовлює необхідність спеціального порівняльного аналізу норм, котрі діють у цій сфері.

Розглядаючи питання, які складають предмет нашого дослідження, ми не торкаємося дискусійних питань про критерії класифікації сучасних європейських правових систем, а приймаємо за основу для подальшого дослідження поділ таких систем на романську, центрально-європейську, англо-саксонську та східно-європейську [1].

Ступінь розроблення теми. Приступаючи до розгляду цього питання, передусім, слід зазначити, що, незважаючи на достатньо давні традиції досліджень у цій сфері, відповідні наукові розвідки не мають комплексного характеру, а стосуються розгляду інституту negotiorum gestio в законодавстві окремих країн без відповідного порівняльного аналізу концепції останніх.

Найбільша кількість досліджень інституту negotiorum gestio була здійснена німецькими та австрійськими авторами, котрі фактично започаткували традицію сучасного наукового аналізу у цій галузі. Зокрема, Ф. К. Савіні ще в позаминулому столітті заклав основу розгляду цього інституту під кутом зору розрізнення так званих аномальних та природних прав, відносячи negotiorum gestio до аномальних прав суб'єктів [2].

Серед досліджень французьких авторів, передусім, варто згадати праці, пере-

кладені російською мовою, Р. Саватьє [3] та Ж. де ла Морандьєра [4], в яких міститься загальна характеристика цього інституту.

Окремі публікації, в яких поряд з іншими розглядалися питання регулювання ведення чужих справ без доручення в окремих європейських країнах, мали місце в СРСР [5; 6].

Цивілістами України дослідження інституту *negotiorum gestio* не провадилися аж до кінця 70-х років ХХ ст., коли з'явилася кандидатська дисертація Є. О. Харитонова [7], а з часом — кандидатська дисертація В. М. Зубара [8]. Разом із тим, слід зазначити, що зазначені праці були присвячені, головним чином, дослідженню цих зобов'язань, передусім, у радянському цивільному праві, і лише побіжно торкалися генезису цього інституту та його особливостей у більш пізніх правових системах.

Отже, оцінюючи ступінь розроблення теми, можна зробити висновок про відсутність комплексних досліджень зобов'язань, що виникають внаслідок ведення справ без доручення, котрі б ґрунтувалися на сучасних уявленнях про сутність приватного права, концепції захисту прав людини та розумінні сучасних європейських засад узгодження колізій правомірних інтересів тощо.

Завдання статті полягає у визначенні особливостей виникнення *negotiorum gestio* та впливу його на формування відповідних інститутів у сучасних європейських правових системах. Цим, власне, визнається і наукова новизна даного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Щодо виникнення інституту *negotiorum gestio*, як зобов'язань, котрі виникають внаслідок ведення однією особою справ іншої особи без її доручення, існують дві точки зору: згідно з одною *negotiorum gestio* виникло у Римі ще на підставі стародавнього цивільного права; згідно з іншою — походження цього інституту пов'язано з преторським едиктом [9].

У кожному разі цей інститут виглядає як компроміс між визнанням необхідності діяльності в інтересах відсутніх: щоб, як писав Ульпіан, вони не страждали внаслідок відсутності захисту... або щоб вони не позбавилися своєї речі внаслідок (чужих) неправомірних дій [10], що відповідає сутності римського приватного права з його розвинутим поняттям справедливості (Дигести Юстиніана. 3.5.1), і між принципом неприпустимості втручання у справи іншої особи без її прохання.

Характерним тут є те, що у випадках *negotiorum gestio* преторський едикт давав позови: *actio negotiorum gestorum directa* — домінусу, і *actio negotiorum gestorum contraria* — гестору, тобто основним був не позов того, хто вів чужі справи (гестора) про відшкодування його витрат, а позов господаря (домінуса) до гестора про заборону безпідставного втручання в його справи і відшкодування збитків.

Своїми діями він створює обов'язки для господаря справи тільки в тому випадку, якщо дії гестора відповідають інтересам домінуса.

У випадку, коли домінус схвалює діяльність гестора, він своїм схваленням дозволяє такі дії і визнає себе зобов'язаним відшкодувати понесені гестором витрати.

Якщо домінус відмовляє у схваленні дій гестора, останній не тільки не одержує відшкодування понесених ним витрат, але ще й зобов'язаний відновити те становище, в якому перебувало майно домінуса до втручання у його справи.

Якщо особа свідомо веде чужі справи не для того, щоб захистити інтереси хазяїна, а щоб одержати якусь вигоду для себе, то хазяїн одержує право позову про відшкодування збитків [11]. Що ж стосується гестора, то йому надається позов тільки за умови, що його дії принесли хазяїну справи користь.

Загалом, можна зробити висновок, що в римському приватному праві врешті перемогла ідея захисту прав гестора і заохочення, таким чином, до дій в інтересах інших осіб, коли цього вимагають обставини.

Таке рішення знайшло своє логічне завершення в романській та центральноєвропейській системах цивільного права, передусім, у Франції, Німеччині, Швейцарії та деяких інших країнах Західної Європи.

Концепції цивільного законодавства зазначених країн помітно вплинули на формування відповідного інституту в Російській імперії, а потім і в пострадянських державах, а також в інших країнах, правові системи яких належать до східноєвропейської.

Отже, коротко охарактеризуємо інститут *negotiorum gestio* в цивільному законодавстві західноєвропейських держав, де відбувся процес рецепції римського приватного права.

У чинному Німецькому цивільному кодексі 1900 р. веденню чужих справ без доручення присвячено §§ 677–687. Відповідно до § 677, ведення чужих справ без доручення має місце, якщо хтось діє для іншого без його доручення або не маючи для цього інших повноважень [12].

У німецькій правовій доктрині виділяють чотири типи ведення чужих справ без доручення: 1) обґрунтоване ведення справ без доручення (гестор повинен вести справу так, як цього вимагають інтереси домінуса з урахуванням його дійсної чи ймовірної волі — § 677 НЦК); 2) необґрунтоване ведення справ без доручення (виконавець не має права на відшкодування своїх витрат); 3) помилкове ведення чужої справи як власної (застосовуються загальні положення про зобов'язання, у тому числі, з гестора може бути стягнене безпідставне збагачення — § 687 НЦК); 4) ведення справи, про яку відомо, що вона чужа, у власних інтересах (кваліфікується як делікт).

У прийнятому в 1907 р. Швейцарському цивільному кодексі, який діє і в наш час із відповідними змінами та доповненнями, визначається становище гестора, його права та обов'язки, причому встановлюється відповідальність за будь-яку недбалість останнього. Крім того, регулюються права та обов'язки господаря справи.

Загалом, цивільне законодавство країн, котрі належали до центральноєвропейської правової системи, при визначенні концепції зобов'язань, що виникають із ведення чужих справ без доручення, ґрунтується на визнанні колізії правомірних інтересів приватної особи (господаря справи), який не бажає втручання у свої справи, і визнанні припустимості втручання в чужу сферу з метою запобігти загрозі виникнення шкоди.

Що стосується двох інших західноєвропейських правових систем, то тут відповідна концепція виглядає дещо інакше.

Розглядаючи характерні риси відповідного інституту в романській правовій системі, варто проаналізувати Французький цивільний кодекс 1804 р., який норми зобов'язального права запозичив переважно з римського права. У цьому кодексі, котрий послужив взірцем для багатьох законодавчих актів, інституту ведення справ без доручення присвячено лише одну статтю (ст. 1375). Згідно з цією нормою, хто приймає на себе добровільне ведення справ іншої особи, приймає також і зобов'язання продовжувати ті справи, які він почав вести, та закінчити їх. Отже, тут більше помітна тенденція до обмеження втручання у чужі справи і захисту прав господаря справи.

Стосовно англосаксонської правової системи в літературі набуло поширення, що англійське право не знає такого інституту, як ведення чужих справ без доручення. Однак варто звернути увагу на те, що такі відносини все ж таки визнаються тут правом, хоча й визнаються науковцями «винятками» із загального правила. Втручання в чужі справи тут допускається у випадках необхідності невідкладної допомоги: під час пожежі, повені, аварії корабля тощо [14].

Трохи інакше вирішується це питання в шотландському праві, котре має риси як англосаксонської, так і романської правових систем. Тут *negotiorum gestio* визнається в тих випадках, коли особа, не маючи повноважень, втручається у справи іншої особи, яка постійно чи тимчасово неспроможна займатися своїми справами самостійно: обставини повинні бути такими, щоб можна було розумно припустити, що фактичні повноваження були б надані гестору, якби він мав можливість звернутися за їх отриманням.

Підбиваючи підсумки аналізу сутності та змісту *negotiorum gestio* у трьох зазначених вище правових системах, можна зробити висновок, що в них, у першу чергу, були рециповані ті положення відповідного римсько-правового інституту, які передбачають максимальний захист інтересів господаря справи, забезпечення невтручання в чужі справи, що частково нагадує «доктрину приватності», котра застосовується в європейському праві стосовно договірних зобов'язань [15].

Східноєвропейська правова система, до якої належала правова система Російської імперії, у контексті якої свого часу розвивалося й українське право, була близькою до центральноєвропейської, хоча мала й низку відмінностей. Але створений на рубежі XIX–XX ст. проект Цивільного уложення, який містив значну кількість норм, присвячених веденню справ без доручення (ст. 2586–2595 проекту), був досить близьким за своєю структурою і змістом до відповідної глави Німецького цивільного кодексу. Втім, проект Цивільного уложення Російської імперії так і залишився проектом, хоча потім був використаний при створенні радянських цивільних кодексів.

Радянське цивільне законодавство принципово ґрунтувалося на особливій, власній правовій доктрині, відкидаючи поділ права на приватне і публічне, значну кількість інститутів «буржуазного» приватного права тощо.

Значною мірою саме завдяки такому підходу Цивільний кодекс УСРР 1922 р., так само як і цивільні кодекси інших союзних республік, не передбачав зобов'яз-

зань, що виникають із ведення чужих справ без доручення, що, очевидно, пояснювалося негативним ставленням до цього «буржуазного» інституту низки знаних науковців [16].

Як уявляється, з тих самих причин зобов'язання з ведення чужих справ без доручення не були передбачені під час кодифікації цивільного законодавства 1961–1964 рр. в більшості радянських цивільних кодексів. Зобов'язання, що виникають із ведення справ без доручення, були передбачені лише у цивільних кодексах деяких радянських республік (Азербайджанської, Казахської, Таджикиської, Молдавської, Латвійської, Узбецької РСР).

Основи цивільного законодавства Союзу РСР та республік 1991 р. містили такий вид зобов'язання, як ведення чужих справ без доручення. У загальних рисах він був наближений до відповідного інституту в центральноєвропейській правовій системі, допускаючи втручання в разі необхідності в справи іншої особи і без згоди останньої.

На території України зазначені Основи цивільного законодавства так і не набрали чинності, але діяли на території Російської Федерації до 1 березня 1996 р., доки не була введена у дію частина друга Цивільного кодексу Російської Федерації, прийнята 22 грудня 1995 р.

Зараз у більшості республік колишнього СРСР прийняті нові цивільні кодекси, в яких існують відповідні розділи щодо ведення чужих справ без доручення.

У ЦК України відповідні відносини регулюються нормами глави 79. Зокрема, ст. 1158 ЦК закріплює право особи на вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення.

Разом із тим, хоча ця стаття називається «Право на вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення», фактично вона охоплює більш широке коло питань, торкаючись різних питань виникнення та визначення змісту зобов'язань, що виникають внаслідок ведення чужих справ без доручення.

Визнаючи діяльність без доручення іншої особи втручанням у сферу її майнових інтересів, ЦК встановлює, що це можливо лише за умови, що цим інтересам загрожує небезпека. Оскільки за наявності цих умов вчинення дій у чужих інтересах без доручення санкціонується ЦК, то така діяльність є правомірною дією. Саме ці правомірні дії (за наявності певних умов) є підставою виникнення зобов'язань внаслідок вчинення дій в інтересах іншої особи без її доручення.

Указані зобов'язання виникають за таких умов: 1) майновим інтересам іншої особи загрожує небезпека настання не вигідних для неї майнових наслідків; 2) це мають бути дії без доручення особи, в інтересах якої ці дії відбуваються; 3) дії мають бути на користь іншій особі, тобто спрямовані на попередження, усунення або зменшення не вигідних для неї майнових наслідків.

Зміст зобов'язань із ведення справ без доручення визначають ч. 2 ст. 1158 та ст. 1159–1160 ЦК України.

Зокрема, ч. 2 ст. 1158 ЦК передбачає, що гестор зобов'язаний з першою ж нагодою сповістити господаря про свої дії. Такий інформаційний обов'язок покладається на гестора незалежно від того, чи може знати господар з інших

джерел про дії в її інтересах чи ні. Якщо господар схвалить дії гестора, надалі на відносини сторін поширюються правила відповідного договору (доручення, збереження тощо). Якщо господар заперечує проти втручання у його справи, то діяльність гестора перетворюється на протиправні дії і спричиняє виникнення деліктних зобов'язань.

Якщо гестор не мав можливості сповістити господаря про ведення справ останнього, то, почавши дії без доручення, він має довести їх до кінця, вживаючи всіх залежних від нього заходів для запобігання виникненню шкоди в господаря. При цьому гестор зобов'язаний прийняти на себе все, що пов'язане з веденням справи, у тому числі обов'язки по виконанню укладених ним договорів.

Важливими обов'язками гестора є вимога: 1) надати звіт про вчинені дії; 2) передати господарю все отримане в процесі діяльності в його інтересах (ст. 1159 ЦК). Виконання вказаних обов'язків провадиться «негайно після закінчення цих дій». Проте це не позбавляє гестора можливості виконати їх і раніше, при першій можливості зв'язку з господарем і ще до завершення розпочатої діяльності. Якщо гестор не виконає обов'язок передачі «всього отриманого», то таке майно може бути залежно від обставин справи стягнуте з нього або як безпідставне збагачення (глава 83 ЦК), або як відшкодування шкоди (глава 82 ЦК).

Покладення на гестора різноманітних обов'язків (значну частину яких він має виконувати «негайно») створює для нього ризик збитків внаслідок діяльності в інтересах іншої особи. Таке рішення пояснюється тим, що зобов'язання з дій у чужих інтересах без доручення ґрунтуються на засадах узгодження інтересів обох сторін, а це висуває до гестора вимогу належної оцінки своїх дій та їх перспективи. У свою чергу, права гестора забезпечуються можливістю отримання компенсації необхідних витрат, зазначених ним у результаті такої діяльності (ст. 1160 ЦК). Це може бути, наприклад, компенсація витрат на годівлю чужих тварин у випадку раптової хвороби господаря тощо.

Важливою передумовою виникнення у гестора права на відшкодування понесених витрат є виконання ним передбаченого ч. 2 ст. 1158 ЦК обов'язку, при першій нагоді повідомити господаря про діяльність у його майнових інтересах. Якщо гестор не виконав свого інформаційного обов'язку і не повідомив господаря про свої дії, то він втрачає право вимагати відшкодування понесених витрат [17].

Отже, специфіка регулювання відповідних відносин у східноєвропейській правовій системі визначається, передусім, тим, що призначенням указаних зобов'язань визнається узгодження інтересів учасників даних відносин, тобто інтересів того, хто веде чужі справи (гестора), й інтересів того, чиї справи ведуться (домінуса).

Висновки. Аналіз досліджуваного інституту в європейських правових системах свідчить про наявність багатьох спільних рис у регулюванні цих відносин, що пояснюється, на нашу думку, рецепцією (відродженням) у сучасних європейських правових системах положень римського права. Разом із тим, існують певні особливості, притаманні законодавству країн, які належать до

різних правових систем, що потребує додаткового дослідження і вирішення цього питання в процесі європейської інтеграції та адаптації законодавства України до положень європейського права.

Література

1. Харитонова О. І., Харитонов Є. О. Порівняльне право Європи: Основи порівняльного права-знавства. Європейські традиції. — Х.: Одіссей, 2002. — С. 60–69.
2. Savigny Friedrich Karl. System des heutigen romischen Rechts. 8 Bände und Register 2. Neudruck der Ausgabe. — Berlin, 1840–1848, Scientia Verlag Aalen, 1981. — 385 p.
3. Саватьє Р. Теорія обов'язальств: Пер. с фр. — М.: Прогресс, 1972. — С. 367–369.
4. Моральєр Жюльєн де ла. Гражданское право Франции: Пер. с фр. — М.: Изд-во ипостр. лит., 1960. — Т. 2. — С. 474–481.
5. Штейнберг А. Деятельность в чужом интересе без поручения // Сов. юстиция. — 1940. — № 14. — С. 18–21.
6. Рясенцев В. А. Ведение чужого дела без поручения // Ученые записки МГУ. — 1946. — Вып. 116: Труды юрид. ф-та, кп. II. — С. 98–118.
7. Харитонов Е. О. Обязательства, возникающие из ведения дел без поручения, в советском гражданском праве: Дис... канд. юрид. наук. — Х., 1980. — С. 25–47.
8. Зубар В. М. Зобов'язання, що виникають з ведення чужих справ без доручення: Дис... канд. юрид. наук. — К., 2001. — С. 30–67.
9. Гамбаров Ю. С. Добровольная и безвозмездная деятельность в чужом интересе. — М., 1880. — Вып. 2. — С. 80.
10. Памятники римского права: Законы XII таблиц, Институции Гая, Дигесты Юстиниана. — М.: Зерцало, 1997. — С. 212.
11. Санфилиппо Чезаре. Курс римского частного права: Учебник: Пер. с итал. — М.: БЕК, 2000. — С. 260.
12. Жалипский А., Рерихт А. Введение в немецкое право. — М.: Спарк, 2001. — С. 358.
13. Цвайгерт К., Кетц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: В 2 т.: Пер. с нем. — М.: Междунар. отношения, 1998. — Т. 2. — С. 136.
14. Marshall Enid A. General principles of Scots law. — Edinburgh, 1995. — 705 p.
15. Оуелз К. Право: Посіб. для студ. бізнес-спеціальностей: Пер. з англ. — К.: Знання, КОО, 2002. — С. 276.
16. Ландкоф С. П. Основи цивільного права. — К.: Вища шк., 1948. — С. 207–208.
17. Цивільний кодекс України: Наук.-практ. комент. / За ред. розробників проекту ЦК України. — К.: Істина, 2004. — С. 769–772.

УДК 341.174(4):341.96:347.77/78

*А. С. Колісник,
аспірант кафедри цивільного права ОНЮА*

РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ І СИСТЕМА АВТОРСЬКОГО ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Гармонізація національного законодавства України з європейським правом є надзвичайно важливою проблемою, від розв'язання якої багато в чому залежать успіхи у здійсненні правової реформи в Україні та розвиток міжнародного співробітництва за участю нашої держави.

В умовах глобалізації та лібералізації світової економіки посилюється взаємозалежність країн світу та здійснюється поступовий процес інтеграції ринків,